

*Mint Örkény munkásságának egyik legavatottabb ismerője, hogyan látja a rengeteg Macskajáték- és Tóték-előadást? Van-e kedvence, és ha igen, miért? Van-e olyan színészi alakítás, amely különösképp megérintette? Van-e olyan színreviteli szándék, ami ellen tiltakozna (például Macskajáték mint punk-rock ballada vagy kabaré?)*

Egy alapkérdés volt/van mindkét darab színrevitelekor: a pontos és érzékeny egyensúly a tragédia és a komédia között. Közhasznúbb szóval, a tragikomédia műfaji szabályainak pontos ismerete, érzékelése. Számos előadás ment „taccsra”, mert szimpla vígjátékot csináltak belőle. Sajnos, ilyen volt Varsóban a Macskajáték, a Teatr Maly-ban, és Londonban is, ahol viszont könnyes melodráává formálták az akkor még világhírű Elisabeth Bergner főszereplésével, aki elsiratta benne elmúlt ifjúságát.

Nagyon sok kedvencem van, de az emlékezet törvényei szerint az ősbemutatók maradtak legemlékezetesebb élményként. (Tóték az akkori Tháliában, Latinovits Zoltánnal, rendezte: Kazimir Károly; Macskajáték, Szolnok, rendezte: Székely Gábor, majd ugyanő rendezésében, a Pesti Színházban, Sulyok Máriával.)

Elméletben nem tudok válaszolni, hogy mi ellen tiltakoznék. Néha a legszövegűbb előadás elviselhetetlenül avított tud lenni, s teljesen meghökkentő ötlet alapján is születhet izgalmas színházi este. Ez a résztvevők tehetségétől, kultúrájától, hitelességétől, moráljától függ.

*Mindkét szövegből készült film. Ön szerint a filmes nyelv miben változtatott az eredeti művön: mit adott hozzá, mit vett el belőle?*

Fábi Zoltán filmje örökítette meg a klasszikus stílusú Tóték játszási paramétereit. Legfontosabb érdeme az is, hogy megőrizte több – ma már halott klasszikus – művészi alakítását (Latinovits, Sinkovits, Fónay Márta). A Macskajáték, Makk Károly filmje a szövegben rejlő képeket és a poézist bontotta ki Tóth János operatőr segítségével. Dayka Margit, Bulla Elma, Balázs Samu játéka is megőrződött e film által. Itt talán számomra a poézis mellett túlságosan háttérbe szorult a szöveg elementáris és groteszk humora.

*E darabok külföldi előadásaiban felfedezett-e olyan értelmezést, amely a magyar nyelvű színrevitelekben nem jelent meg?*

Az orosz rendező, Tovsztonogov zseniális leningrádi (most Szentpétervár) Tóték előadása felejthetetlenül mutatta meg, hogy a tragigrotesznek micsoda szélsőségei léteznek a színpadi nyelvben, csak olyan alkotók kelljenek a megvalósításhoz, mint ő és akkori társulatának felejthetetlen tagjai. S egy másik izgalmas példa: Washingtonban, az Arena Stage nevű színházban volt egy nagyon izgalmas Tóték-interpretáció. Bár Székely Gábor főiskolai előadásában már érződött egy másfajta Postás (fontos mellékszereplője a darabnak) felfogás, de igazából, bátran és gátlástalanul ez az amerikai előadás bontotta ki azt az értelmezést, hogy a Postás nem egyszerűen a falu bolondja, hanem egyúttal a sors vészjósló hírnöke is lehet.

*A Macskajáték eredetileg kisregény volt, a Tóték és a Rózsakiállítás is – a Macskajáték és a Tóték szövegét maga a szerző, a Rózsakiállításét Horvai István alkalmazta színpadra (majd filmre került az Igazi halál címmel Pacskovszky József adaptációjában, rendezésében). Ön szerint mi lehet az oka, hogy két (illetve három) kisregény ennyire színpadra kívánczott? Vajon Örkény maga miért nem írta meg őket eleve drámának?*

A drámatörténet nagy, klasszikus korszakaiban bevett gyakorlat volt, hogy egy más műfajban sikeres és kipróbált történet felkerült a színpadra. Így ugyanis biztosítva volt a történet érdekessége, profizmusa, ismertsége, s ezáltal a sikerre is több volt a remény. A Tóték és a Macskajáték kisregény változata és egyáltalán az ő prózája, mondatai, történetei tele vannak lüktető drámaisággal. Sokkal szerencsésebb volt így műfajt váltani, mint eleve színpadra írni. Különböző tanulságos történet, hogy mindkét témát eredetileg filmforgatókönyvnek írta meg, s nagyon nagy szerencsére az akkori Filmgyárban nem fogadták el, ezért írta meg kisregénynek, hogy „ne vesszenek kárba”. S akkora lett a siker, hogy ez „repítette fel” a szövegeket a színpadra is, s ugyanilyen nagy szerencse, hogy kiváló rendezők produkcióiban. A Rózsakiállításnál még életében megkeresték, hogy csináljon belőle színdarabot (Harag Györggyel is beszélgettek róla!), de akkor még bizonytalanodott, hogy lehet-e, szabad-e ezt a könyörtelen történetet színpadon megvalósítani. Néhány éve született meg Pacskovszky József filmje, az Igazi halál, s roppantul sajnálom, hogy – számomra érthetetlenül – nem került

be a filmes és nézői köztudatba. Én egészen kiválónak tartom a filmet, rendezésben, stílusában, groteszk, kegyetlen, s mégis mélyégesen együtt érző humorában, ragyogó alakítások sorában.

*Örkény István idén áprilisban lenne 100 éves. Mit gondol, milyen ajándéknak örülne a legjobban a születésnapon?*

Ha most rögtöni választ várnának tőlem, elbizonytalanodnék. Ő nagyon életszerető ember volt, sok-sok mindennek tudott tiszta szívvel örülni. A háború és a hadifogság éveit megtanították őt az élet és az emberek becsülésére, szeretetére. Nagyon tudott örülni egy gyönyörű nő látványának, egy remek vacsorának (különösen a francia konyhát kultiválta), egy jó hangulatú baráti estének, egy párizsi utazásnak, egy remek könyvnek, egy fiatal tehetség indulásának. S na persze, néhány percig, netán egy-egy óráig is, ha befejezett egy általa is jónak érzett szöveget, egypercest, vagy látott darabjaiból egy igazán jó előadást. Az egyetlen konkrét kívánsága is Párizshoz kötődik, amelyre emlékszem: mikor szóba került, hogy a Tóték darab változatát esetleg lefordítják franciára, akkor mondta, élete legnagyobb vágya lenne, ha egy párizsi színházban megszólalna a Tóték. Ez meg is történt, tisztes sikerrel, hiszen ezért kapott is egy díjat, a Fekete humor nagydíját, 1970-ben. A másik bemutató már igazi groteszkre sikerült: a Macskajáték párizsi premierje zajos sajtóbeharangozást kapott, rengeteg notabilitással a bemutatón, akik kigyózó sorokban gratuláltak előadás után a színésznőknek, de a produkció csapnivaló volt, s meg is bukott. Ma úgy mondanánk, kb. egy televíziós szappanopera színvonalán adták elő, egy nagyon menő, divatos bulvárszínházban. S úgy is kezelték magát a szöveget is. (Nem kell többet mondani: nyilván szponzorálási okokból a ruhákat, jelmezeket egy híres divattervező tervezte: gondolható, hogy nézett ki az író által elképzelt, elhanyagolt öltözékű budapesti Orbánné egy párizsi ruhakölteményben.)

A francia irodalom és a nemzet iránti rajongásában különben nem volt egyedül: az ő nemzedéke erőteljesen kötődött a francia kultúrához, s életérzésben Párizshoz (ahogy a mostaniak inkább Berlinhez), ezért elsőbbséget élvezett nála minden, ami francia.

*Prózaíró, drámaíró, esszéíró, levelező – Ön szerint melyik Örkény legfontosabb, legigazabb „minősége”, ha az utókort (tehát magunkat) kérdezzük?*

A magam részéről nem tudok egyértelmű sorrendet felállítani. A szűkebb irodalomtörténeti szakma – ha jól érzékelem az általános véleményt – a novelláit, kisregényeit tartja a legerősebbnek. A közvélemény, elsősorban az irodalmi közvélemény, az olvasók az egyperceseket kultiválják leginkább, a színháziasak persze a drámáit. S az valóban érzékelhető tény, akárhogy is változik a történelem, a politika, a közlézés, hogy az egypercesek minden változásban, a gyorsan múló és változó időben újabb és újabb aktualitásokat szikráztatnak fel. Roppant örömteli, olvasva a sajtót, az írói nyilatkozatokat, nézve az internetet, hányan hivatkoznak egy-egy egypercesére, hányan találnak bennük mára vonatkozó, villámfényerőjű megállapításokat. De manapság egyre többen veszik észre például a Tóték napi politikai aktualitásait (lásd Koltai Tamás írásait a Tótékről, a Kulcskeresőkről a 168 órában, vagy Reményi József Tamásnak szintén a Kulcskeresőkről írt glosszáját a litera.hu-n), amelyben a megszállott pilóta-főhős csupa bizonyítási akarásból a temető Feltámadunk feliratú kapuja előtt teszi le gépét a pánikba esett utasaikkal együtt. Vagy korai novellája, a Tengertánc, amelyben a fellázadt örültek kiszabadulnak az elmeegógyintézetből, és előzőnlik a békés várost. A magánleveleit, a rögtönzéssel adott nyilatkozatait, interjúit (Egyperces levelek, Párbeszéd a groteszkről) is nagyon fontosnak tartom. Ezeket a szövegeket nevezhetjük mini-alkotásoknak, amelyek szellemükben, stílusukban, filozófiai groteszket felvillantó gondolataikban, humorukban szervesen kiegészítik az életmű nagy egészét.

*Tud valamit arról, miért nem tagja Örkény a Digitális Irodalmi Akadémiának? Miért a Széchényi Könyvtár készítette az író honlapját?*

Nagyon egyszerű a magyarázat. A DIA nagyon előzékenyen, már többször kérte, hogy digitalizálhassák az életművet. Mi, örökösök (két előző házasságából származó gyermekével együtt) azonban úgy gondoltuk, hogy a teljes életmű még egy darabig csak hagyományos, nyomtatott formában, tehát könyv alakban legyen hozzáférhető. Ezért egyeztünk meg a Széchényi Könyvtárral, amelynek nagyszerűen képzett munkatársai felajánlották, hogy elkészítik és folyamatosan frissítik az orkenyistvan.hu gazdag honlapot, feltéve rá az életmű egészéből egy bő válogatást, kiegészítve reflexiókkal, tanulmányokkal, kritikákkal, videofilmekkel, internetes tartalommal és hanganyaggal, képzőművészeti alkotásokkal, s fotókkal együtt.

*Vannak „nagyon erős” írók, mint például Kosztolányi vagy az Örkénnyel egy évben született Ottlik, az egypercesek szerzője viszont mintha kissé háttérbe lenne szorulva, nem emlegetik annyit. Mit gondol, mi lehet ennek az oka? (Arra utalok itt, amit a DIÁRól kérdeztem, meg arra, hogy a Kalligram sorozatában nem kapott helyet egy Örkény-monográfia, s 2008-ig kellett várnunk Szirák Péternek a Palatinusnál megjelent kötetére.)*

Ez a kérdés és megállapítás erősen elgondolkoztatott. Először arra gondoltam, hogy az ember, ha ennyire személyében is érintett, mint én, akkor óhatatlanul másképpen, szubjektívebben, elfogultabban látja ezt a helyzetet, mint egy kívülálló. Aztán rájöttem, hogy a kérdés igen komplikált. Az életmű a kulturális közvéleményben – érzésem szerint – nagyon is él. Az előző kérdésekre adott válaszom is ezt jelzi: az egypercesek nagyon is élnek, szinte minden területről van visszajelzés olvasók, írók és publicisták részéről egyaránt. Darabjait sikerrel játsszák, Mácsai Pál az Örkény Színházban folyamatosan ébren tartja szellemét (az *Azt meséld el, Pista!* című estje már túljutott az 500. előadásán), a másik oldalon viszont az is igaz, hogy az irodalomtörténészek részéről valóban nagyobb a csend. Ezen a területen, úgy tűnik, a már említett Ottlik „előkelőbb” helyen áll, ő viszont az olvasó közönség, a közvélemény körében kevésbé ismert. Az utóbbi években Szirák Péter monográfiáján kívül más összefoglaló tanulmánykötet tényleg nem jelent meg az életműről. Hogy miért van ez, azt nem én vagyok hivatott megfejteni. Fontosnak tartom viszont megemlíteni a Réz Pál által kiválóan összeállított, szerkesztett, az *In memoriam* sorozatban megjelent *Tengertánc* című kötetet, amely a Nap Kiadónál látott napvilágot. Izgalmas és különleges szövegrészletekkel és dokumentumok segítségével végigkíséri szinte az egész írói életutat.

*Több kortárs író műveiben felfedezhető az egypercesek hatása, például Békés Pál Bélyeggyűjteményében, Láng Zsolt A Pálcikaember életében vagy Parti Nagy Lajos Magyar mesék című sorozatában. Mi lehet ennek az oka, és melyiket érzi a „Jegrokonabbnak”? Melyik áll a legközelebb Örkény szellemiségéhez?*

Rajtuk kívül is nagyon sok író nyilatkozta már, hogy így vagy úgy, de órá hatással volt az örkényi életmű (ez is jelzi az életmű elevenségét); például a dolgok kettős látásában, a valóság színe és fonákja együttes, fanyar felmutatásában, vagy a távolságtartó humorban, vagy az abszurditásig kiélezett helyzetek ábrázolásában, de úgy, hogy az ábrázolás soha ne szakadjon el a realitástól (ahogy Somlyó György írta egyperceseiről: „röpke abszurdban súlyos realista”), tehát röviden a közép-európai abszurd és groteszk szemlélet szerteágazó hatásában. Az említett Parti Nagy Lajos épp a közelmúltban nyilatkozta egy interjúban a Magyar mesék kapcsán, a 168 óra 2012. január 26-i számában: „A népmese bizonyos elemeit, nyelvét imitáló kisformák, ha úgy tetszik, egypercesek. Remélem, az idén százéves Örkény szeretné őket.” Említhetném még Erdős Virág rövidprózáit, Tasnádi István darabjait és Esterházy Pétert a következő idézettel: „A magyar ironia elgondolhatatlan Örkény prózája nélkül. Azt is érdemes volna megvizsgálni, hogy stílusosan mit köszönhet Örkénynek az ún. új próza. (Pl. én-én, én, én.)” [Örkényről egy Mészöly-köszöntő kapcsán, *Élet és Irodalom*, 2001. január 19.] És befejezésül hadd idézzek még Szabó Magdától is: „Nemcsak új műfajt honosított meg, befolyásolta és ma is teszi a színműirodalom alakulását. Spiró elbűvölően orcátlan nemzedéke nincs Örkény életművének állandó sugárzása nélkül, fiataljaink (...) nem obszcenitást, de bátorságot tanultak tőle.” (Válaszok a Holmi körkérdésére, *Holmi*, 1998. július)

Kategória: ÖrkényLátó

Denumire autor: Demény Péter - Sebestyén Rita

Látó Szépirodalmi Folyóirat